

Kerti József: Aranka György költészete

Erdélyi tudományos füzetek 304

Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2024, 306 l.

CSÖRSZ Rumen István

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, XVIII. századi osztály, tudományos főmunkatárs

ORCID: 0000-0003-1648-0371

Már önmagában örvendetes tény, hogy új szakirodalom született Aranka György erdélyi polihisztor munkásságáról. E téren a kolozsvári egyetemi műhely és doktori iskola Egyed Emese vezetésével több nemzedék adósságait róttá le az utóbbi két évtizedben. Az itt kiadott monográfiák, tanulmánykötetek és forráskiadások¹ Aranka Györgyöt sok szempontból újra beemelték a szakmai diskurzusba. A 18–19. század fordulójának meghatározó tudományszervezőjeként megkerülhetetlen személyiség volt, kapcsolathálója kiterjedt az egész korabeli erdélyi és magyarországi értelmiségre.

Aranka költői művei mégsem váltottak ki különösebb kutatói érdeklődést Kerti József 2021-ben megvédett disszertációjáig, amelyen a jelen kötet alapul. A mellőzésben műkedvelő vonásai és a kései pályakezdet (1777 körül) éppúgy szerepet játszott, mint az, hogy Aranka más téren elért eredményei fajsúlyosabbak voltak. Az utóbbi évtizedben azonban láthatóan felerősödött a korabeli kisebb mesterek kontextuális kutatása Verseghy Ferentől Pálóczi Horváth Ádámgig, Baróti Szabó Dávidtól Ungvárnémeti Tóth Lászlóig, Kováts Józseftől Fazekas Mihályig, Kis Jánostól a teljesen elfeledett Bodroghy Papp Istvánig és Desseffy Józsefig. Kezd újra „benépesülni” az az irodalmi panteon, amelynek gazdagsága, sokarcúsága a mostoha körülmények és kényszerpályák ellenére 1800 táján jelentős tartalékot képzett a következő nemzedék számára,

1 Például: EGYED Emese, szerk., *Aranka György gyűjteménye I.: Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, Erdélyi tudományos füzetek 249 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004), doi:10.36240/etf-249; EGYED Emese, BIRÓ Annamária, DEMETER Zsuzsa és KOVÁCS Eszter, szerk., „Felvilágosodás, Erdély: A 2006. október 12–14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai”, *Erdélyi Múzeum* 69, 3–4. sz. (2007); DÁVID Péter és BIRÓ Annamária, „...tsekély vélekedésem szerint...”: *Aranka György nyelvműveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2007); BIRÓ Annamária, *Aranka György Erdély-története*, Erdélyi tudományos füzetek 264 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010), doi:10.36240/etf-264; BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben: August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Erdélyi tudományos füzetek 272 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011), doi:10.36240/etf-272; BIRÓ Annamária és EGYED Emese, szerk., *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018); ARANKA György, *Levelezése I: 1767–1794*, szerk. BIRÓ Annamária, *Magyar írók levelezése* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024).

s amelynek nyelvi-irodalmi vitái egyaránt hozzájárultak a reformkori „hivatásos” irodalom kibontakozásához.

Kerti József monográfiája számos új filológiai eredményt felmutat, sokéves forráskutatáson nyugszik, s nagyban segíti az eligazodást Aranka költői életművében. A korszak magyar nyelvvel kapcsolatos irodalmi vitáitól a fordítás egykori elméletein át a kiadástörténet üzleti rétegéig számos témakört érintenek a fejezetek. Voltaképp koncentrikus körökben távolodunk Aranka műveitől, illetve a kísérletképp és későn, 44 évesen elkezdett költői pálya bizalmi köreitől az országos ismertségig. A fejezetek sorrendje jó és világos, bár a költő rövid, vázlatos életrajza a kötet elején sok leendő olvasónak lett volna segítség, akik még nem mélyedtek el Aranka világában. Az író ugyanis lévita család sarja volt, felmenői református prédikátorok, így atyai örökségként az egyházpolitikában is szerepet kellett vállalnia. Ez, valamint a szabadkőműves társasághoz tartozása két olyan motivációs mező, amelyek formálták a költészetét, de még inkább összetett értelmiségi szerepvállalását és kapcsolatrendszerét. A további kutatások e téren is új eredményeket ígérnek.

Kerti József a gondos és kritikus kutatástörténeti áttekintést (9–24) követően az életmű letejténeket, kéziratokat, majd nyomtatott terjesztésének filológiai adatait elemzi nagy érzékenységgel. Fő tengelyben a *Magyar Parnaszus Virágjai* című kéziratcsoport rekonstrukciója és elemzése áll. Annyi bizonyos, hogy Aranka 1780 körül, jórészt külső hatásra elkezdett költői pályáját óvatos kontroll övezte, a versei zömét egyenként küldte el barátainak megvitatásra. A kéziratok két irányba is útnak indította a magyar író-társaságban: elküldte Batsányi Jánosnak és Kazinczy Ferencnek, illetve Ráday Gedeonnak. Korai folyóiratközléseit ők válogatták.

A visszatérő témák közül kiemelném a verseken végzett szerzői beavatkozások, csiszolások, címzetemlétesek és névcserék kérdéskörét, amelyeket Kerti József nagy műgonddal feltárt és elemzett. A szerzői intenció és a közkezen forgó, közköltészetes vershasználat egymástól eltérő, mégis egyaránt *nyílt szöveg* jellegű működésére kiváló példákat talált Arankánál. Más egykorú kisebb-nagyobb költők textológiájához is remekül felhasználhatók lesznek ezek a szempontok, amelyek az *affinitas* több rétegét felmutatják. Aranka 1799 augusztusában írja Fekete Jánosnak, hogy a versírás villámláshoz hasonló (vö. Csokonai: *A magánossághoz*, 1798/1801):

A' Vers szerzés nálam csak egyegy szerencsés pillanatnak munkája; melly mint a' vilámlás jó és megyen. Mesterségében pedig és Mesterségének esméretében, vén fejemhez képest, a'mint tapasztaltad, igen ifju vagyok. (25.)

A rejtett nemzedéki összefonódásokat, illetve azok feloldását példázza az Aranka–Ráday–Kazinczy-háromszög feltárása, amely a levelezésen túl a versek kéziratok terjedésén, sőt kiadási kísérletein is nyomot hagyott. Ráadásul mind protestánsok, a közhivatal-viselés még eléggé korlátozott időszakában, tehát az efféle antológiák egymás közti terjesztése többszörösen bizalmi gesztus. Bár a kötet nem tér ki rá, de egyúttal (Batsányi Jánost is ideértve) szabadkőműves testvérek kapcsolatáról van szó, akik a ritka találkozási lehetőségek helyett a közösen érlelt irodalmi-művelődéspolitikai célok csiszolásával segítették egymást. Mindez összefügghet Aranka 1794-es magyarországi útjával. Apróság, de mivel Aranka kézírata megelőzi Kazinczy lapkísérletét, a *Helikoni Virágokat*, akár az is felmerül, hogy az erdélyi költőtárs címétől ihletődött (hiszen a Parnaszus és a Helikon egyazon földrajzi térséghez tartoznak, Apollón és a múzsák kultuszhelyei) – függetlenül attól, hogy addigra már olvasta-e a kéziratot valójában.

Legfőbb tanulságnak azt tartom, amint *kétféle irodalmi nyilvánosság határán*, voltaképp egy irodalomszociológiai korszakhatáron sikerült megragadni Aranka György poézisének belső és külső mozgatórugóit. A *Magyar Parnaszus Virágjai* egy műkedvelő költőnek a *litterae* sok évszázados, döntően kéziratos nyilvánosságra épülő, hálózatos olvasáskultúrájában fogant antológiája. Kilencven tételt meghaladó anyaga mindenképp tiszteletet parancsoló teljesítmény. A különböző munkafázisokat megörökítő másolatok a 18. század végi erdélyi és magyarországi értelmiségiek körében mozogtak. (Alighanem további lappangó variánsokkal számolhatunk az eddig fel nem tárt írói vagy tudóshagyatékokban.) A szembeteg Aranka csak írno kai segítségével tudta terjeszteni az autográf, bizalmas szövegegyüttest, ami szintén a régi irodalmi ke retek fenntartására utal.

A fentiek miatt állandó változásban lévő, személyes láncolatban terjedő kötet ellenpárja az Aranka György *Elme játékjai* (Nagyvárad, 1806). Kiadástörténeti tanulságait, a terjesztésre szinte alkalmatlan, recessziós időtől a nyomdai költségek körüli bonyodalmakig egyaránt megismerhetjük. Számomra különösen fontos ennek kapcsán Szirmay Antal (1747–1812) személye, aki történetíróként és ugyancsak műkedvelő költőként Aranka levelezőtársa volt, noha erről kevés a dokumentum. *Hungaria in parabolis* című zsebkönyve (1804, 1807) az egyetlen nyomtatott fórum, ahol Aranka kéziratos versei megjelenhettek a nyilvánosság előtt. Igaz, név nélkül, ráadásul gyakran átírva. Köszönöm a szerzőnek, hogy számos ponton árnyalni tudta a Szirmay-kötet 2008-as kiadásának² jegyzeteiben szereplő megfigyeléseimet, s több idézet esetében tisztázta Aranka szerzőségét a jelentős beavatkozások ellenére is.

Mellékszál, de igen fontos volt Szirmay szerepe Aranka kapcsolatrendszerében, valamint a Fejérváry Károly-kéziratok (és -hagyaték) sorsában. Jankovich Miklós (1772–1846) így, egy idősebb nemzedék könyvritkaságain keresztül állt másodlagos kapcsolatban Arankával, jöllehet levelet is váltottak. A kötet ezt a gazdag kutatási területet szintén felvillantja. Aranka is foglalkozott mások kéziratainak gyűjtésével, illetve közköltészeti létmódú anonim és hajdan szerzőhöz köthető alkotások megmentésével, beleértve a ponyvanyomtatványokat is.³

Aranka *Elme játékjai* párhuzamait a Révai Miklós tanítványi körében fogant, szórakoztatva tanító kötetek kínálják, például Nagy János *Nyájás Múzsája* (1790). Ezt jó eséllyel Erdélyben is olvasták, mivel akkoriban igen népszerű volt. Aranka kötete Sárközy Istvánhoz Nagybjom-ba éppúgy eljutott, mint Ivanics Zsigmond budai könyvkereskedő kölcsönkönyvtárába (1817). (130.) Érdekes lenne az angol irodalomban is tájékozódni vágyó Aranka és a *Spectator* folyóirat („az ánglus Néző” – 78) kapcsolatát még bővebben vizsgálni, hiszen ez a Kazinczy-körben kedvelt olvasmány volt, Kis János több részletét lefordította és közreadta már a *Helikoni Kedvtöltés* című lapkísérletében, s később a *Tudományos Gyűjteményben*. Alighanem Arankával is megosztotta tapasztalatait.

Az alkotói válság elemzése külön gyöngyszem. (117–120.) Esményeit a dolgos, visszafogott életről már 1799-ben összefoglalta Fekete Jánosnak szóló levelében: „Ugy dolgozzál, hogy akár-

2 SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, szerk., tan. CSÖRSZ Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2008).

3 CSÖRSZ Rumen István, „Aranka György közköltészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban”, in BÍRÓ és EGYED, *Aranka György és a tudomány...*, 133–154. E tanulmányom anyaggyűjtését szintén Bíró Annamária és Kerti József segítette.

mi keveset, de végezz. Az idő rövid: életünk határa bizontalan: és ha nem végeztél; mind idődet mind életedet kárré [!] vallottad.” (1799. május 18. – 141.)

A fegyelem sajnos nem elegendő az alkotáshoz. Néhány év múltán Aranka sokat bosszankodott az ihlet hiányán, s egy éven át állítólag semmilyen verset sem írt. (117.) Végül egyensúlyba kerül valamelyest: „Néha néha egyegy Verset írok. Ez az én egészségemnek Barométrumma. Azért megbecsülöm.” (Révai Miklóshoz, 1805. január 22. – 119.)

Fontosak a metrikatörténeti adalékok is. Aranka például a 4×8-as formát érzi leginkább énekszerűnek (71), a 12-eseket nem. Ez a régi magyar énekkincs és az ahhoz kapcsolódó praxis némileg eltérő ismeretét tükrözi, bár Aranka épp az énekszerző tehetséget hiányolja önmagában: „Ezek tsak Versek nem Énekek. Mert a Természet tőlem, mind az Énekelhetésnek, mind az Ének írásnak Ajándékát tellyességgel megvonta”. (*Elme játékjai*, 1806, előszó – 74.)

A *Dél* című, sokak által idézett, Szirmaytól is kiadott zsánervers mögött talán érdemes lesz a Faludi-hatást is kimondani, hiszen a *Nádasdy-epitáfiumhoz* (*Amíg engedte...*, 278–279) hasonló szótag- és ritmusrendszer köszön vissza.

A Dél el múlt
Arnyéka fordúlt.
A szép Napnak.
Már Eszaknak.

Az elmés óra
Szam mutatója
Már félen áll.
Jóbra sétál [...] (278.)

A 6. fejezetben Kerti gondos elemzését adja Aranka horatiusi költői mintáinak. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy Aranka tartózkodott a latinitástól, sőt egyes kortársak is elfordultak az antik mintáktól. Ez tehát részéről egyrészt régies vonás, másrészt engedmény, gesztus a Horatius-örökség integritása felé. A versifikálás, „szókovácsolás” ellen az ókori mestert követve felemeli szavát:

A³ ki gondolattal üres, csak szot perget
Proféta, Apostol, vers szerző nem lehet
(*Válasz egy illetlenségre*, 139.)

A 7. fejezet tárgya *Nemzet, nyelv és irodalom kapcsolata Aranka Györgynél*, ám jóval tágabb elemzést kapunk a 18. század végi tudós hazafiság nyelvi (és irodalmi) önmeghatározásairól. Higgadt, kézikönyvhöz méltó letisztultságú összefoglalás, amely végül mégis Arankához vezet. A kettős kulturális identitás ugyanis nemcsak művelődéspolitikai, hanem apránként írói szemponttá vált számára. Ilyen kettősség húzódik például a latinitás „árnyékában” alkotás elleni felszólalásai és saját költői gyakorlata között, amely a fordítás mellett még a versengést is megengedi:

Azonos mű több szerző tollából való fordítása a vetélkedés ösztönéből született, így Aranka *Aeneis*-átültetése Ráday fordításával, Catullus-fordítása pedig Révai Miklóssal vetekedik. A vetélkedést nem pennacsataként, rivalizálásként értelmezték, hanem mint egy olyan írói gyakorlatot, amely a nyelvvel való foglalatosságnak értelmet ad azáltal, hogy a magyar nyelv kifejezési lehetőségeit próbálja kiaknázni [...]. (184.)

A nemzet jeleként s annak biztosítékaként felfogott nyelv az az összetartó erő, amely egy nemzet kohéziós erejét biztosítja, fogalmazza meg párhuzam formájában a későbbiekben a végkövetkeztetést:

Egy Pólgári Társaságot
Tart fenn maga Törvénye:
Egy Nemzetet a' Nyelve. (203.)

A szerepkeresés a példaképek felől is tanulságos. Aranka például sok szálon kapcsolódik Besse-nyei György gondolataihoz. Egy jellemző idézet:

Minden nagy Emberek elébb Hazájokat
Esmérték, 's Nemzetek viselte dolgokat
's A' magok nyelveket tudták, ugy kezdettek
Más hoz, ha már ebbe elég erőt vettek [...]
(*Tanulás tzelja, Egy Szépnek, 207.*)

A záró, 8. fejezet ismét poétikatörténeti tárgyú: *Allegóriajátékok Aranka György költészetében: Az alkalmi verstől a bölcséleti-moralizáló hazaftias tankölteményig*. Az itt olvasható filológiai adalékok tovább finomítják a műkedvelő, mégis sok mintát tudatosan követő poéta portréját. A kötet fő tanulságát azonban már ezt megelőzően leírja Kerti József, nyomon követve és tüzetesen elemezve, ahogy Arankának

írói és művelődésszervezői életprogramja részévé vált a magyar nyelv pallérozása, művelése, státusának emelése, egy magasabb színvonalú, autentikus, nemzeti karakterrel rendelkező nemzeti irodalom megteremtése, amely nemcsak a nyelv és vele együtt a nemzet (jólétét) jelezni, hanem reprezentatív erővel is bírni, s emelni fel idővel a nemzet irodalmát, így szereve számára örök helyet a nagy európai nemzetek sorában. (211.)

A monográfia nyelvezete, megfogalmazása igényes, stílusa gördülékeny, világos. Ritka, hogy egy szakirodalmi szöveg ennyire élvezetes olvasmány legyen; köszönet érte Kerti Józsefnek, aki a kutatás mellett tanárként dolgozik, így pontosan tudja a szavak helyi értékét. Szerencsésen ellenáll például a mai szakirodalomban általánossá vált idegenszó-halmozásnak, ez azonban nem megy a szakszerűség rovására. A hivatkozott szakirodalom igen bőséges, sok tárgyerületre kiterjed. A betűhív szövegeket azonban érdemes lett volna még egyszer ellenőrizni. A nyomtatott források átírásában néha kisebb hibákra lettem figyelmes, feltehetőleg szkennelési eredetűek. A hosszú s (*f*) néhol *f*betűvel van átírva – hacsak nem sajtóhiba már eredetileg is, de azt jelölni

kellett volna [!] vagy [sic] használatával. A versidézetek középre zárt tördelését nem érzem szerencsésnek; a középtengelyes, de balra zárt tördelés esztétikusabb lett volna. Az olvasó immár – e sorok írójával együtt – nagy örömmel várna egy kritikai kiadást Aranka költői életművéből, ahol nem csupán függelékben vagy illusztrációként, hanem önálló alkotásokként kerülnének egymás mellé a kéziratban terjesztett, illetve a nyomtatott nyilvánosságot kapott művei. E munkát jelenleg egyetlen szakember tudná elvégezni: Kerti József.

Friss Aranka-monográfiáját rendkívül igényes és érett tudományos alkotásnak tartom, amely sok új szempontot kínál a 18–19. század fordulóján zajló irodalom- és társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatához, a „Kazinczy-kor” félrevezető metaforájának árnyalásához. Aranka György költői életművének immár *van* monografikus összefoglalása.